

Veldmuis (*Microtus arvalis*). Foto Rudmer Zwerver

De ontwikkeling van Nederlandse zoogdiernamen

Het beestje moet een naam hebben

Zoogdieren hebben van oudsher allerlei functies voor de mens: sommige dienen als voedsel (konijnen, hazen, herten, reeën), andere leveren bont (hermelijn), en weer andere zijn schadelijk (muizen, ratten). De namen van inheemse zoogdieren zijn oud, en de betekenis van die namen geeft dikwijls inzicht in de manier waarop de mens tegen de zoogdieren aankeek en wat als hun belangrijkste eigenschap gold. Naarmate de zoölogische kennis toenam, werd de naamgeving preciezer. In het onderstaande vertel ik over de achtergrond van Nederlandse zoogdiernamen, waarbij ik me beperk tot de wilde zoogdieren, en de gedomesticeerde terzijde laat.

Nicoline van der Sijs

Zoogdieren in plaatsnamen

Plaatsnamen die in Latijnse teksten worden vermeld, vormen vaak de oudste bron van een Nederlands woord. Regelmatig figuren dieren in die plaatsnamen. Zo worden in de 9de en 10de eeuw de plaatsen Hindelopen, Otterlo en Beverwijk genoemd (op dat moment nog anders gespeld). De reden dat een diersoort in een plaatsnaam wordt genoemd, verschilt per plaats: soms is dat

omdat er veel exemplaren van deze diersoort op die plaats zijn aangetroffen, soms juist omdat het dier er eenmalig is gevonden en die gebeurtenis zo bijzonder was dat men de plaats ernaar vernoemde, zie bijvoorbeeld de verklaring voor Otterlo in het kader.

Dikwijls hebben we geen idee waarom de plaats zo heet. De *wolf* in Wolfheze en Wolfswinkel kan slaan op het dier, maar kan ook verwijzen naar een historische persoon die

Wolf heette: Wolf werd namelijk al heel vroeg gebruikt als voornaam, net als Beer, waarbij men natuurlijk hoopte dat een aldus genoemd jongetje de kracht en dapperheid van de genoemde dieren zou bezitten. In Wolfspuut gaat het wel over het dier: de naam geeft aan dat het hier ging om een valkuil voor wolven. Lokale namen als Wolfskuil, Vossenbergh en Voskuil verwijzen naar het feit dat hier vroeger holen van de genoemde die-

Otter (*Lutra lutra*): naamgever van Otterlo. Foto Aaldrik Pot

Otterlo

G. van Berkel en K. Samplonius merken in hun plaatsnamenboek op dat Otterlo volgens sommigen een samenstelling is van de diernaam otter met lo 'bos'. De ligging op de Veluwe, die nogal waterarm is, zet vraagtekens bij deze verklaring, hoewel men erop wees, dat in de naamgeving vaak niet het gewone, maar het bijzondere de aandacht trok. Zo zou een bos, waar toevallig eens een otter verdwaalde, blijvend Otterlo genoemd kunnen worden. Het tweede lid is echter eerder lo ontstaan uit lahwa 'poel', dat in combinatie met otter waarschijnlijker is.

ren waren.

Maar niet alles is wat het lijkt... Zo heeft Reedijk waarschijnlijk weinig te maken met het zoogdier ree, maar wel alles met ree als grensscheiding: een dijk als grensscheiding. Ook bij Muisbroek moet je niet denken aan muizen. Het oude woord *mouse* betekent 'slijk' en *broek* is 'drassig land'.

De betekenis van namen Vanaf het moment dat er veel Nederlandse teksten verschenen, in de 13de eeuw, verschijnen de

meeste namen van inheemse zoogdieren op schrift. Die namen komen ook in andere Germaanse talen voor en gaan vaak terug op het Indo-Europees, de (niet op schrift overgeleverde) moedertaal van de meeste talen die in Europa gesproken worden. Hierdoor kunnen we soms, maar niet altijd, achterhalen wat de namen oorspronkelijk hebben betekend en wat de oorspronkelijke naamgevers als typerende eigenschap van het dier beschouwden. De namen geven soms ook een inkijkje in de zoölogische kennis op het moment van de naamgeving. Denk aan de *walvis*, waarvan we nu weten dat het geen vis is. Of aan de *vleermuis*, wat letterlijk 'fladderende muis' betekent: het eerste deel van het woord is *vleder* 'vleugel, vlerk'. Vleermuizen en muizen zijn, weten we nu, op geen enkele manier aan elkaar verwant.

Enkele dieren zijn genoemd naar hun kleur: de naam van de *haas* is afgeleid van een woord voor 'grijs', die van de *beer* en de *bever* zijn afgeleid van een woord voor 'bruin'. Bij de benaming van de *beer* is waarschijnlijk sprake van een taboenaam: uit angst dat het dier, als het zijn naam zou horen, zou verschijnen, sprak men eufemistisch van 'bruintje'. In het Russisch wordt het dier om dezelfde reden omschreven als 'honingeter'. Ook *vos* is waarschijnlijk een taboenaam: het woord is verwant met Sanskriet *puccha* 'staart', en betekende 'het

dier met de [opvallende] staart'.

Het woord *hert* is verwant met het Griekse *keras* 'hoorn': de grondbetekenis is 'gehoornd dier'. Daarentegen is *hinde* verwant met Grieks *kemas* 'jong hert' en met Sanskriet *ama-* 'zonder hoorns': de oorspronkelijke betekenis was dus 'hert zonder hoorns'. De *ree* is opnieuw genoemd naar de kleur: de naam betekent waarschijnlijk oorspronkelijk de 'bontgeklekte'.

Sommige namen verwijzen naar de manier waarop het dier zich voedt. Zo wordt *wolf* wel in verband gebracht met een Indo-Europese wortel voor 'scheuren', wat goed past bij de naam voor dit verscheurende roofdier. *Rat* is mogelijk verwant met het Latijnse *rodere* 'knagen', en zou dan dus oorspronkelijk 'knager' hebben betekend. Het woord *egel* is verwant met Latijn *anguis* en Grieks *echis*; daaruit blijkt dat *egel* eigenlijk 'slangeneter' betekent: de egel eet inderdaad behalve insecten, muizen en kikkers soms ook slangen.

De *otter* gaat terug op een woord voor 'water'; de naam betekent dus eigenlijk: het in het water levende dier. Het woord *das* gaat waarschijnlijk terug op een oorspronkelijk woord dat 'timmerman' of 'wever' betekent. Een das is dus eigenlijk een bouwer (van een burcht).

Over de herkomst van *wezel* bestaat onzekerheid, maar het meest waarschijnlijk is

dat het woord is afgeleid van een Indo-Europese stam met de betekenis 'stinken': 'de stinkerd' dus. Die verklaring wordt ook wel gegeven voor *bunzing*, dat dan verwant zou zijn met *veesten* 'winden laten', maar die verwantschap is erg onwaarschijnlijk.

Voor *muis* worden twee verklaringen gegeven die beide goed denkbaar zijn: het woord gaat ofwel terug op 'stelen' ofwel op 'snel voortbewegen'. Voor de woorden *ever*, *mol* en *eekhoorn* hebben de etymologen voorlopig nog geen algemeen geaccepteerde verklaring kunnen vinden.

Geleende namen Behalve inheemse soorten met inheemse namen zijn er in Nederland ook zoogdieren waarvan de naam al vroeg aan een andere taal is ontleend. Zo wordt eind 13de eeuw de *fret* genoemd, op dat moment geschreven als *furet*. Die spelling toont de herkomst van het woord aan, dat is namelijk het Franse *furet*. Dit woord is een verkleinwoord van het Latijnse *fur* 'dief', dat verwant is met Grieks *phoor* 'dief', letterlijk 'hij die wegdraagt', verwant met *phérein* 'dragen': het dier is dus oorspronkelijk genoemd naar zijn opvallendste eigenschap. De fret was heel geschikt om hazen- en konijnen bij de jacht uit hun holen te jagen, en het inzetten van fretten voor de jacht hebben de Nederlanders van de Franse adel overgenomen, vandaar de Franse naam voor dit diertje. Ook *konijn* is in de 13de eeuw uit het Frans als jachtterm bekend geworden: konijnen waren niet inheems in Nederland. Zowel de *marter* als de *hermelijn* hebben een interessante geschiedenis: hun namen waren, in een andere vorm, al in het Germaans bekend. Maar de huidige vormen zijn in de 14de eeuw ontleend aan het Frans of het middeleeuws Latijn, en dat komt doordat in die periode het bont van de genoemde dieren als waardevol product werden verhandeld. De namen, die aanvankelijk voor het bont werden gebruikt, gingen ook de levende dieren aanduiden, zodat de huidige namen ontleeningen uit andere talen zijn, hoewel de dieren inheems zijn voor Nederland en ook inheemse namen hebben gehad.

Toename van kennis Alle genoemde namen duiden hoofdsoorten aan; ondersoorten of variëteiten krijgen geen aparte namen. Het verschil in soorten was voor het dagelijks leven van de mensen namelijk niet erg relevant: muizen bijvoorbeeld waren schadelijke dieren, ongeacht tot welke soort ze behoorden.

In de loop van de 16de en 17de eeuw, toen de wetenschappelijke kennis behoorlijk toenam, ging men toch wel wat verschillen tus-

sen dieren zien en dat ook uitdrukken in de namen. Zo werd eind 16de eeuw gesproken van *veldmuizen*. In dezelfde periode werden uit het Duits de woorden *spitsmuis* en *hamster* geleend. Waarschijnlijk zijn deze leenwoorden overgenomen omdat de Duitsers een preciezere aanduiding van de verschillende soorten maakten dan de Nederlanders. Een hamster heette in het verleden misschien gewoon *rat* of *veldrat*: daarop lijkt in ieder geval het feit te wijzen dat in Groningen *hamster* en *veldrat* in het verleden door elkaar heen werden gebruikt voor de twee verschillende soorten.

In de 18de eeuw traden de systematici aan, van wie natuurlijk Linnaeus de meeste blijvende invloed heeft uitgeoefend. Hij deelde het dierenrijk in zes klassen in en gebruikte systematisch voor alle dieren en planten de binominale nomenclatuur, waarbij elke

Linnaeus'denken over de systematiek van (zoog)dieren maakte een grote ontwikkeling door. In de eerste druk van *Systema Naturae* (1735) worden zoogdieren nog *Tetrapoda* (viervoeters) genoemd, in de druk van 1758 wordt deze (verwarrende) term vervangen door *Mammalia*. Het ging allemaal in het Latijn, de taal van de wetenschap in die tijd. Beter observeren levert nauwkeurigere benamingen op.

soort een tweedelige wetenschappelijke, Latijnse naam heeft: de geslachtsnaam en de soortaanduiding. De soortaanduiding gaf vaak een typerend trekje van het dier weer. Zo heet de veldmuis *Microtus arvalis*; *microtus* betekent letterlijk 'klein-oor' (van

Korenwolf. Foto Gerard Muskens

Bunzing (*Mustela putorius*): stinkdier? Foto Michelle Eikelboom

De wolf (*Canis lupus*) is een verscheurend dier. Foto Aaldrik Pot

Grieks *mikros* 'klein' en *ootos*, van *ous* 'oor') en *arvalis* betekent 'van, op het veld'.

Die indelingen en de Latijnse naamgeving beïnvloedde al heel snel de Nederlandse namen. Zo raakten in de tweede helft van de

De beest uithangen

In het Middelnederlands gebruikte men het woord *dier* voor een wild, niet-gedomesticeerd dier. In het Engels is *deer* de benaming geworden voor het hert, het favoriete wilde jachtdier. Daarnaast ontleende het Nederlands in de dertiende eeuw het woord *beest* (*bête*) aan het Frans. Met *beest* duidde men aan een 'viervoetig dier', 'koe(beest)' en 'paard'. Nog steeds spreken boeren over hun beesten, als ze hun koeien bedoelen. Het geslacht van *beest* was vrouwelijk, zoals nog blijkt uit een uitdrukking als *de beest uithangen*. Al vroeg veranderde het geslacht in onzijdig onder invloed van *het dier*.

18de eeuw in het Nederlands de woorden *zoogdieren*, *knaagdieren*, *roofdieren*, *hoefdieren*, etc. bekend, die gebruikt worden om het dierenrijk in grotere orden of klassen in te delen. Dankzij de indeling in soorten en

ondersoorten ontstonden er in het Nederlands ook veel nieuwe samengestelde namen voor ondersoorten, zoals *bosspitsmuis*, *dwergspitsmuis*, *huisspitsmuis*, *veldspitsmuis* en *waterspitsmuis*. Het eerste deel van de samenstelling (*bos*, *dwerg* etc.) geeft een typerende eigenschap aan, bijvoorbeeld waar het dier voorkomt, precies zoals de soort aanduidingen in de Latijnse benamingen.

De subtiële onderscheidingen in soorten die in de samengestelde namen, zowel in het Nederlands als in het Latijn, worden gereflecteerd, zijn alleen aan biologen besteed: de gemiddelde Nederlander denkt nog steeds in de oudere, eenvoudigere indelingen in hoofdsorten. Soms maakt men daarbij wel een onderscheid dat is gebaseerd op de plaats waar een dier wordt waargenomen. Zo maken leken wel verschil tussen *veldmuizen* en *huismuizen*; het verschil is relevant omdat een veldmuis zich niet blijvend in huizen vestigt en dus niet hoeft te worden bestreden. Irrelevant, en daardoor ook onbekend, is voor leken is dat een veldmuis behoort tot de woelmuisachtigen, terwijl een huismuis tot de zogenaamde Ware muizen hoort.

Nog steeds worden er nieuwe volksnamen voor diersoorten geïntroduceerd. Het meest recent is de *korenwolf*, de naam die niet-biologen gebruiken voor de hamster. Het is een officieuze naam afkomstig uit het Limburgs en bekend geworden sinds de Vereni-

ging Das en Boom zich in 1996 sterk maakt voor de bescherming van het laatste leefgebied van de wilde hamster in Zuid-Limburg. In het Limburgs heet het dier *korenwoof* of *korenwouf*. Het tweede deel is afgeleid van het werkwoord *wolven*, *wouven*, dat onder andere betekent 'oppotten, gulzig eten'; dit verwijst naar het feit dat de dieren graankorrels in de wangzakken hamsteren en dit naar hun burcht brengen. Het woord *korenwolf* bestond overigens al in het Nederlands en was, net als *graanwolf*, *korenbijter* en *korenmot*, een aanduiding voor insecten die het graan bederven. *Wolf* is in deze namen overdrachtelijk gebruikt voor 'bederf'; ook *tandcariës* wordt wel *wolf* genoemd. Aangezien de Limburgse hamsters op akkerland leven en zich onder andere voeden met koren, kon de naam makkelijk worden overgedragen op de hamster.

Al met al geven de namen voor de zoogdieren een mooi inkijkje in de ontwikkeling van onze biologische kennis, maar ook in de relatie tussen mens en natuur.

Nicoline van der Sijs is hoogleraar Historische Taalkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen en senior-onderzoeker bij het Meertens Instituut in Amsterdam

Meer weten?

Naast de literatuurverwijzingen zetten we ook gerelateerde filmpjes, artikelen, rapporten en weblinks online. Kijk op www.zoogdierwinkel.nl/Zoogdierdigitaal_26-4